

Identiteit en angst

Over het nieuwe onbehagen in de cultuur

Paul Verhaeghe

Dat onze maatschappij ingrijpend veranderd is, weet iedereen. Wat de effecten daarvan zijn, is minder duidelijk. Het wordt al helemaal moeilijk als we de vraag stellen naar de effecten op ons werk. Ten einde daarover te kunnen nadenken, kies ik voor de volgende invalshoek. De maatschappij levert de vormgeving voor onze identiteit en biedt een collectieve bescherming tegen angst. Maatschappelijke wijzigingen zullen bijgevolg een effect hebben op die vormgeving en die bescherming. De vraag is welke.

Voor mijn antwoorden ga ik te rade bij Freud en Lacan en de hedendaagse visie op gehechtheid. Freud en Lacan leren dat er in de mens steevast een interne botsing aan het werk is tussen verbod en verlangen, botsing die extern vorm krijgt waardoor er een spanningsveld ontstaat tussen burger en maatschappij. Op zijn beurt heeft deze externe vormgeving duidelijke effecten op de identiteitsvorming en de bijbehorende stoornissen. De laatste eeuw kunnen we drie dergelijke vormgevingen onderscheiden. De eerste betreft de Victoriaanse maatschappij, de tweede deze van post mei '68, de derde het Enron model, waarvan de imperatieven met enige ironie respectievelijk het juiste orgasme, de verplichte vrije liefde en het genot op afbetaling zijn. Elk model sluit aan bij een ruimere ethiek en bevat een daarop gebaseerde specifieke verhouding tussen rechten en plichten en meteen ook daarbij aansluitende stoornissen.

Het meest recente model wijkt af van de vorige, omdat er nog nauwelijks sprake is van een overkoepelende ethiek. In de plaats daarvan krijgen we een morele fictie opgedrongen, in het bijzonder deze van de effectiviteit. Het gevolg daarvan op het vlak identiteit en angst is desastreus. De voornaamste overblijvende plicht is 'het te maken' in combinatie met een evenzeer verplicht genieten, terwijl de rechten gereduceerd zijn tot te betalen producten, bij voorkeur op afbetaling. De hierbij aansluitende effecten op het vlak van identiteitsvorming en interpersoonlijke verhoudingen vormen de basis voor een stijging van de sociale angst en voor een verschuiving van de stoornissen in de richting van wat ik aktueelpathologie genoemd heb. Bovendien wordt ook de zorgsector volledig vermarkt, waarbij de effectiviteit van de therapeuten afgemeten wordt aan de mate waarin zij bijdragen tot sociale controle. Vanuit een psychoanalytisch ethisch perspectief dienen wij daar krachtig stelling tegen in te nemen.